

УДК 332:631.1

Н.І. Паляничко

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національна академія аграрних наук України

N. Palianychko

Ph.D. of Economic Sciences, Senior Researcher,
National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

**СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ
ІНСТРУМЕНТІВ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗБАЛАНСОВАНОГО
ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ
СУЩНОСТЬ И РОЛЬ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ
ИНСТРУМЕНТОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ СБАЛАНСИРОВАННОГО
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ
THE ESSENCE AND ROLE OF FINANCIAL AND ECONOMIC TOOL IN
ENSURING BALANCED LAND USE**

Анотація: Доведено комплексний характер проблеми забезпечення збалансованого рівня сільськогосподарського землекористування, вирішення якого позитивно вплине не лише на підвищення рівня агроекологічної безпеки, а й на весь господарський комплекс країни. Обґрунтовано ключову роль фінансово-економічних інструментів як важеля впровадження системи заходів необхідної державної програми використання і охорони земель.

Ключові слова: агроекологічна безпека, збалансоване землекористування, землі сільськогосподарського призначення, ґрунт.

Аннотация: Продемонстрирован комплексный характер проблем обеспечения сбалансированного уровня сельскохозяйственного

землепользования, решение которого позитивно повлияет не только на повышение уровня агроэкологической безопасности, а и на весь хозяйственный комплекс страны. Обосновано ключевую роль финансово-экономических инструментов как рычага реализации системы мероприятий из необходимой государственной программы использования и охраны земель.

Ключевые слова: агроэкологическая безопасность, сбалансированное землепользование, земли сельскохозяйственного назначения, почва.

Summary: Demonstrated the complex nature of the problem of ensuring sustainable agricultural land use, the solution of which will positively affect not only at improving agricultural economy level and ecological security, but also on the entire national economy. Proved the crucial role of financial and economic instruments as the lever for measures implementation of required state program use and land protection.

Key words: Agricultural and ecological security, balanced land-use, agricultural land, soil.

Приятний рівень ефективності функціонування господарського комплексу держави визначається, наряду з іншими факторами, такими як досконалістю нормативно-законодавчої бази, прозорістю і оперативністю інформаційного забезпечення, ще й важливе значення відіграють якісні параметри діяльності еколого-економічного механізму. Вплив еколого-економічного механізму реалізується через комплексно взаємопов'язану систему інструментів, ключове місце в якій посідає група фінансово-економічних інструментів. За їх допомогою відбувається реалізація організаційно-економічної, соціально-економічної і еколого-економічної політик держави шляхом перерозподілу грошових потоків між галузями економіки, видами діяльності. Цим визначаються динаміка доходів як суб'єктів економічної діяльності, так і держави в цілому, а також і обсяги виробництва внутрішнього валового продукту. Розвиток сільського

господарства, як сектору економіки, аналогічним чином, визначається інтенсивністю і напрямками фінансово-економічних потоків. У структурі виробництва валового внутрішнього продукту (ВВП), сільське господарство займає порівняно невелику частку, але вона постійно збільшується (від 8% до 12% за період від 2010 до 2015 років), рис.1, який побудовано за даними національної статистичної звітності [1, С. 209-2011; 2, С. 6].

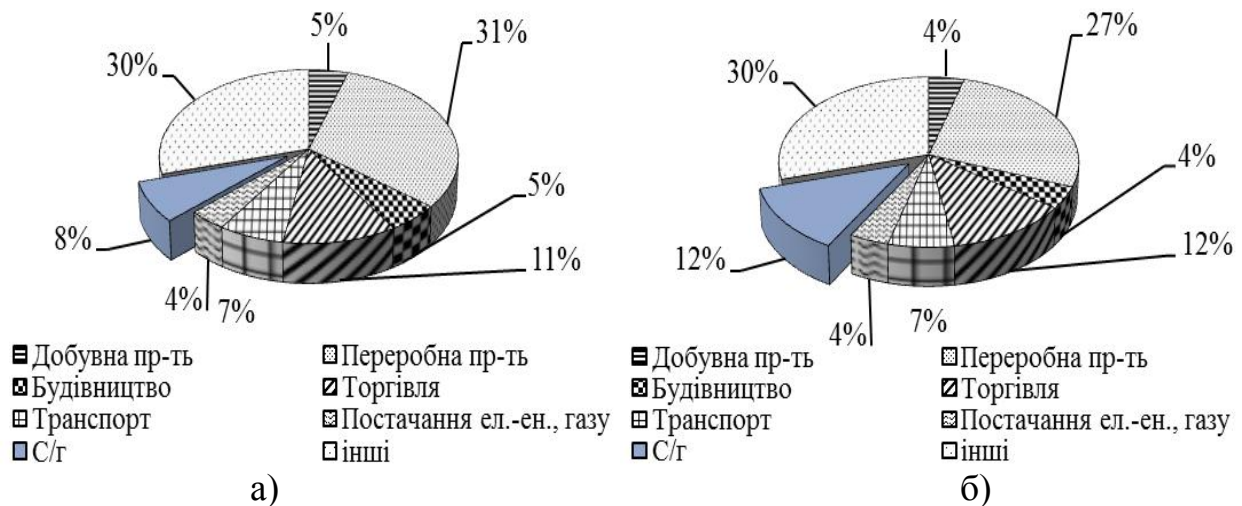

Рис. 1. Структура ВВП України станом на: а) 2010 р. і б) 2015 р.

Зростання частки сільськогосподарського сектору на 4% відбувається не лише за причини збільшення обсягів виробництва агропродукції, а ще мають вплив структурні зрушення в економічному розвитку держави (в результаті економічної кризи скорочуються частки будівництва на 1%, видобувної та переробної промисловості на 1% і 5%, відповідно). Серед підгалузей сільського господарства найвищі темпи збільшення обсягів виробництва продукції спостерігаються для рослинництва, тобто для тих видів діяльності, які пов'язані з обробіткою ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення. Попри унікальні ґрунтово-кліматичні умови України, суттєвим фактором, який впливає на обсяги, структуру виробленої продукції, на характеристики ведення господарювання, являється поглиблення кризового становища виробничо-економічного, суспільно-

економічного, еколого-економічного характеру. Наслідком незбалансованого еколого-економічного розвитку суспільних відносин є загострення рівня ризиків еколого-економічної і продовольчої безпеки країни, за рахунок погіршення яких досягаються позитивні показники рентабельності в секторі рослинництва. Прибутки від вирощування сільськогосподарських культур досягнуто через незбалансовану структури територіальної організації господарства і удобрення, недотримання сівозміни, а в решті-решт – через суттєве погіршення показників агрохімічного стану ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення. виправлення існуючого стану потребує управлінських рішень та раціонального використання обмежених фінансових ресурсів, що вбачається можливим досягти шляхом удосконалення фінансово-економічних інструментів регулювання грошових потоків, підвищення інтенсивності яких сприятиме досягненню збалансованого рівня використання земель сільськогосподарського призначення та забезпеченню прийняттого стану агроекологічної безпеки регіону будь-якого таксономічного рівня.

За даними Державної служби статистики України, індекси обсягів продукції рослинництва мають постійну позитивну динаміку і у 2015 р. досягли 150,3% відносно рівня 2005 року, що є на 21% більше рівня виробництва у 1990 р. Втім, ці показники суттєво відрізняються від аналогічних для тваринницької галузі, для яких лише на 14,1% є перевищення відносно рівня 2005 р., що на 46,3% нижче від обсягів виробництва у 1990 р. Найбільші обсяги приросту виробництва агропродукції спостерігаються для сільськогосподарських підприємств (перевищення рівня 2005 р. становить 88,7%, але нижче рівня 1990 на 30,7%) проти господарств населення, які перевищили обсяги 2005 р. лише на 3%, але ця категорія виробників перевищила свій показник для 1990 р. на 32,5%. Причому продукція тваринницької підгалузі займає більшу частку у загальному обсязі виробництва продукції саме у господарствах населення.

Наведена характеристика індексів виробленої продукції пояснюється рівнем рентабельності, найвищі значення якої у 2015 р. спостерігались для насіння соняшнику – 78,4%: площі посівів зросли більше як на 70% з 2005 р. від 3,7 млн га до 5,1 млн га у 2015 р. і, відповідно, обсяги збору збільшились від 4,7 млн т до 11,2 млн т. Значить, зросла і врожайність з 12,8 ц/га у 2000 р. до 21,6 ц/га у 2015 р. Причому у господарствах населення виробляється лише 17% від загального обсягу цього виду продукції. Відмітимо, найвищі показники рентабельності (92,9%) спостерігались лише для винограду [3], але з огляду на незначні площі вирощування цієї культури, вона не спричинює суттєвого впливу на рівень агроекологічної безпеки України. Схожі тенденції спостерігаються для інших технічних культур. Найбільші темпи приросту у 2015 р. відносно 2005 р. досягнуто для виробництва сої та ріпаку (більш як у 6 разів). В той же час зворотна картина спостерігається для виробництва кормів, адже рентабельність виробництва у 2015 р. свинини склала всього 12,6%, молока 12%, виробництво великої рогатої худоби (ВРХ) та м'яса птиці були збитковими (показники рентабельності становили -16,9% та -5,4%, відповідно) і лише виробництво яєць досягло прибутків на рівні майже 61%.

Існуюча ситуація має негативні наслідки для агрохімічних показників стану ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення. Достатньо відмітити обсяги винесення сільськогосподарськими культурами корисних речовин з урожаєм із сільськогосподарських земель, наприклад, 1 т сухої речовини видаленої з поля озимої пшениці містить у середньому 26,7 кг азоту, соняшник – 40,7 кг N/т, соя – 61,7 кг N/т сухої речовини [4]. Це призводить до високих показників середньорічних обсягів мінералізації гумусу при вирощуванні врожаїв: озимих зернових – 1,35 т/га, цукрових буряків – 1,59 т/га, кукурудзи 1,59 т/га [5, С. 184]. Ситуація обтяжується суттєвим скороченням поголів'я ВРХ у 7 разів (в агропідприємствах у 17 разів) за період незалежності, що в свою чергу призводить до скорочення

обсягів внесення гною у сільськогосподарські землі майже у 27 разів та на 28,6% у 2015 р. відносно обсягів внесення у 2005 р. Скорочення підгалузі тваринництва обумовлює скорочення площ під посівами однорічних та багаторічних трав у 2,3 та 1,7 рази, луків та пасовищ на 110 тис. га станом на 2015 р. порівняно з 2005 р., що призводить до посилення антропогенного навантаження на рівень агроекологічної безпеки в результаті диспропорцій у динаміці структури земельних угідь та категорій землекористування України.

Відсутність мотивації у господарюючих суб'єктів щодо природоохоронної діяльності не стимулює ощадливого ставлення до землі, адже на тлі загального скорочення площі сільськогосподарських угідь розподіл території між складовими її компонентами є свідченням незбалансованого землекористування. Скорочення площ буферних, з точки зору екологічної стійкості агроландшафтів, категорій землекористування, якими виступають перелоги та багаторічні насадження з одночасним розширенням площі ріллі, сприяє зниженню загального рівня агроекологічної безпеки та збільшенню орнонепридатних ділянок. За даними Держгеокадастру на сьогодні потребують консервації 1млн 50 тис. га сільськогосподарських земель, з них деградованими являються 562,7 тис. га, малопродуктивними – 475,6 тис. га, техногенно забрудненими – 11,8 тис. га. Крім того, потребують рекультивації майже 143 тис. га, поліпшення – 266,2 тис. га. Станом на 01.01.2016 р., консервація земель проведена лише на площі 85,3 тис. га (8,1% від потреби), заходи з поліпшення земель впроваджено тільки на 46,8 тис. га, що становить лише 17,5% площ від необхідних, з яких лише 26 тис. га припадає на ріллю). Спостерігається не лише тенденція до скорочення обсягів впровадження заходів з охорони земель, табл.1., а і згідно інформації [3], спостерігається тенденція до скорочення площі земель під паром.

Табл. 1. Динаміка здійснення заходів з охорони земель

Назва заходу	1995	2005	2010	2015
Рекультивовано земель, тис. га	8,4	2,1	0,5	0,1
Будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд, км	157,8	15,2	8,5	0,2
Залужено деградованої і забрудненої ріллі, тис. га	12,8	6,3	1,0	0,2

Таким чином, існуючий спосіб ведення рослинництва націлений на отримання прибутків, здешевлення собівартості виробництва продукції і у підсумку, носить деструктивний вплив не лише на ґрунти, а спричинює динамічні негативні зміни у всіх компонентах ландшафту. Віддалені наслідки окресленої ситуації зі сільськогосподарським використанням земель важко піддаються економічній оцінці. Наприклад, за підрахунками науковців, втрати, що пов'язані з використанням у складі ріллі деградованих земель становили понад 400 млн грн на рік у цінах 2010 р., а екологічні втрати через ерозію, дегуміфікацію, вторинне засолення сягають на порядок вищого рівня [6, с. 7]. виправлення ситуації потребує розробки і прийняття державної програми використання і охорони земель. Крім того, державні програми галузевого розвитку є базовими важелями у нормативно-правовому полі для визначення обсягів фінансових надходжень на розвиток секторів економічної діяльності. Розробка комплексу заходів з відтворення і збереження родючості земель сільськогосподарського призначення в межах такого документу потребує науково обґрунтованого системного підходу, що буде забезпечувати як законодавчо-правову, так і фінансово-економічну підтримку з боку держави. Отже, фінансово-економічні інструменти, за допомогою яких формуються як обсяги, так і напрямки фінансово-матеріальних потоків, можуть виконувати як стимулюючу роль для досягнення збалансованого рівня землекористування, так і гальмувати ці зусилля.

Окреслене коло проблем носить комплексний характер для виробничо-господарської системи держави. Одного лише формування збалансованих пропорцій у структурі угідь регіону та структури посівів

сільськогосподарських культур з дотриманням сівозмін є недостатньо. Відтворення і збереження родючості ґрунтів на сільськогосподарських землях потребує, наряду із зазначеними заходами, забезпечення науково обґрунтованих обсягів і структури добрив, що напряму пов'язано з розвитком тваринницької галузі і, перш за все, відродженням підгалузі скотарства. Збільшення поголів'я ВРХ призведе до розширення площ під однорічними та багаторічними травами, луками та пасовищами, які є еколого стабілізуючими угіддями. З іншої сторони, необхідним є адаптація до національних умов кращих міжнародних практик щодо впровадження новітніх технологій ведення рослинництва. Цей аспект притягує за собою інший широкий спектр важливих проблем:

- використання новітніх сортів сільськогосподарських культур, які на тлі високих показників врожайності здатні не спричинювати високі рівні антропогенного навантаження на земельні ресурси і потребують менше витрат на зволоження;
- впровадження новітніх підходів з обробітку земель, за умов якої передбачається не лише мілка оранка, а і скорочення кількості виїздів техніки на поля, що відкриває шлях економії паливно-мастильних матеріалів;
- впровадження новітніх технологій меліорації та рекультивації;
- оновлення парку сільськогосподарської техніки зі зниженим рівнем тиску на ґрунти, яка б відповідала технологічним вимогам.

Відправною позицією і ключовою умовою виконання окресленого комплексу завдань є зацікавленість виробників сільськогосподарської продукції у відтворенні і збереженні родючості ґрунтів, досягненні збалансованого способу землекористування, а в решті-решт, у забезпеченні прийняттого стану агроекологічної безпеки регіонів будь-якого таксономічного рівня. Вирішення цих завдань вимагає суттєвих фінансових надходжень та організації сільськогосподарського виробництва з принципово

нових позицій, на основі врахування ринкових умов й існуючої кризи політичного, економічного, соціального, екологічного характеру.

Досягнення збалансованого рівня землекористування у сільськогосподарському виробництві та забезпечення прийняттого стану агроекологічної безпеки потребує розробки державної програми використання і охорони земель. Реалізація завдань такої програми відбувається через систему науково обґрунтованих заходів, успішність впровадження яких прямо залежить від інтенсивності фінансових потоків, оперативності та прозорості функціонування системи фінансово-економічних інструментів. Таким чином, фінансово-економічні інструменти виступають умовлю і фактором досягнення збалансованого рівня землекористування, що є ключовим визначником забезпечення прийняттого стану агроекологічної безпеки.

Література

1. Статистичний щорічник України за 2015 рік. За ред. І.М. Жук. - Державна служба статистики України, К., - 2016 р., - 575 с.
2. Національні рахунки України за 2015 рік. Статистичний бюлетень. - Державна служба статистики України, К., - 2016 р., - 23 с.
3. Сільське господарство України: Статистичний збірник. 2015. – Державна служба статистики України. – К., 2016. – 360 с.
4. Довідник з агрохімічного та агроекологічного стану ґрунтів/ Прістер Б.С., Носко Б.С., Київ, Урожай, 1994, – 336 с.
5. Тараріко Ю.О. Формирование устойчивых агроэкосистем. – К.: ДИА, 2007, – 560 с.
6. Канащ О.П. Стратегія сучасного і подальшого використання земельних ресурсів / О.П. Канащ // Землеустрій і кадастр. – 2012. - №2. – С. 7 – 13.